

CARITAT I ASSISTÈNCIA SOCIAL A L'ANTIC RÈGIM

MIQUEL BORRELL I SABATER

Resum

La ponència realitza una visió general sobre la pobresa, classes de pobres i les solucions a la mateixa: les almoines del pa, les del vestuari, el maridatge de donzelles i el funcionament dels hospitals amb les persones a qui atendien: malalts, bojos, expòsits... Analitza també el pas de la caritat al gran tancament de pobres en els hospicis, per diferenciar els vertaders i els falsos pobres.

Paraules clau

Caritat, assistència social, pobresa, hospital, hospici.

Abstract

The paper gives an overview of poverty, poor classes and solutions to it: the alms of bread, the costumes, the pairing of maidens and the operation of hospitals with the people they cared for: sick, crazy, exposed. It also analyzes the transition from charity to the great confinement of the poor in hospices, to differentiate between the true and the false poor.

Key words

Charity, social assistance, poverty, hospital, hospice.

EL CONCEPTE DE POBRESA

El treball era (i és) la font bàsica de subsistència per a la majoria de la població; pobre seria, doncs, el que no tenia feina. Tanmateix, tenir feina no implicava guanyar el suficient per alimentar tota la família, de forma que molt sovint, i més en les classes no especialitzades, el treball no permetia sortir de la pobresa; de jornals que servissin per guanyar-se la vida n'hi havia pocs. El pagès de Palau-saverdera Sebastià Casanovas (1986, p. 112) n'era prou conscient quan explicava: “no guanyàvem més de cinc sous y de aquí [nos] avíam [de fer] la vida y llavors de jornals que fesen la vida se trovan molts poch”. Més acuradament es pot definir el pobre, ara i abans, com el que no té reserves per subsistir, qui amb el seu treball només pot viure al dia, sense possibilitat de crear un excedent per a les necessitats vitals en època de crisi.

CLASSES DE POBRES

Hi havia, doncs, diverses classes de pobres. Pobre estructural seria aquella persona que per un impediment de la pròpia naturalesa (un nen petit, un ancià, un cec o coix, un debilitat psíquicament...) no podia usar cap mitjà de supervivència; pobre conjuntural seria el que, o bé no tenia feina o bé, tot i tenir-ne, no arribava als límits necessaris per subsistir degut a un excés de fills o per deutes. Una guerra, una mala collita, una fam o una epidèmia, abocava a la pobresa tot un important conjunt de població que es mantenia flotant en els límits entre la supervivència i la misèria, en una línia trencadissa degut a la impossibilitat d'acumular excedent per superar les constants crisis: eren els pauperitzables. Quan el bisbe de Girona Tomàs de Lorenzana demanava a l'abat del monestir de Besalú que dedicés les seves almoines a l'hospici en lloc de donar-les a les portes del monestir, aquest li responia que Besalú estava ple d'artesans que només vivien del seu ofici amb l'agreujant que si estaven quatre o cinc dies sense poder treballar ja havien d'anar a les portes del convent a demanar almoina per alimentar la família.¹

En tercer lloc, pobre professional seria el que feia de la caritat pública el seu *modus vivendi*: els ganduls i vagabunds que no volien treballar, un grup indefinit i virolat de persones que consideraven més profitós viure de la caritat pública que no treballar per acabar, un moment o altre, sense res propi i abocat també al mateix camí de la pobresa i la misèria. A Catalunya, una bona part d'aquests pobres professionals seran coneguts amb el nom de murrís, masses desarrelades i organitzades que voltaven d'un lloc a l'altre vivint de la caritat pública i forçant a voltes, amb la sola amenaça de la seva presència, aquesta caritat.

[...] *los vagamundos conocidos con el nombre de Murrís voz sacada sin duda de la gerga que ellos usan y que significa una gente vaga, herrante y sin domicilio alguno. De estos hai en Cataluña un sin numero. Van aquadrillados con mugeres y criaturas de ambos sexos y de todas edades y son por lo comun los Seminarios de donde salen salteadores de caminos, los ladrones de Iglesias y contravandistas que infestan esta Provincia. En effecto, todos ellos se mantiene de lo que roban y de las limosnas que recogen de los Monasterios y Curas a que se obligan a dar en casas despobladas. Pues en Cataluña hai muchissimos*

¹ Arxiu Històric de Girona, Secc. Hospici, llibre 854, 11-1-1781, p. 606

monasterios los mas de pingues y crecidas rentas que reparten limosnas a sus Porterias indistintamente a quantos llegan a pedirlos. Solo en el Obispado de Gerona hai siete [...] A mas de ellos hai varias casas ricas y mui distantes de Poblado que o ya por obligacion impuesta por sus maiores o los actuales poseedores, o ya por miedo de que se las quemem, o talen los campos, recogen en sus establos o pajares a todo mendicante, le dan por la noche una racion de sopa y pan y otro mendrugo de pan por la mañana quando los despiden [...] así viven los murrís y sin que se conozca entre ellos los Matrimonios se propaga la especie abundantemente, hasta que su regular paradero suele ser la horca o los Presidios.²

SISTEMES DE SUBSISTÈNCIA

Estructural, conjuntural o professional, el pobre podia subsistir essent pidolaire, vergonyant o indigent. El pidolaire és el que demana a un altre, i podia ser vertader (cec, esguerrat, orfe, ancià...) o fals (desvagat, rodamon, murri...). El vergonyant és aquell pobre capacitat per treballar però que s'ha arruïnat per deutes, manca de feina, i la seva honra no li permet pidolar, actuar públicament: és un pobre passiu que viu, tancat a casa seva, dels ajuts dels veïns, ajuntament, obres socials, a voltes adquiria el *títol* de pobre de solemnitat, que l'eximia de pagar contribucions i ja al segle XIX li permetia disposar de justícia gratuïta. L'indigent és sens dubte el grup més nombrós i correspon a tots aquells que, treballant, viuen molt justament, de forma que qualsevol entrebanc els llença a viure de l'olla pública, de la caritat o dels serveis socials.

CAUSES DE LA POBRESA

Computades les classes de pobres, caldria veure les causes de la pobresa. Deixarem de banda la idea de les classes benestants que si hi havia pobresa era per ganduleria i manca de previsió de les classes populars. Els estudis actuals classifiquen en quatre grups les causes de la pobresa.

En primer lloc, el cicle demogràfic: quan hi havia o hi ha un increment de l'espai familiar degut als naixements, els nounats empobrien l'economia

² Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència, Consultes, núm. 814, 11 març de 1774, f. 101-102.

familiar, no només pel fet de ser una boca més a alimentar sinó perquè la mare havia de deixar de treballar o bé pagar una dida. Molts expòsits sortirien d'aquest grup. Per l'altre costat, l'existència d'avis incapacitats per treballar també incrementava negativament els límits de subsistència d'aquest espai familiar.

En segon lloc, causes individuals diverses com una malaltia, una minusvàlua, la mort d'un membre de la família, capgiraven sobtadament el pressupost familiar i abocaven a la pobresa primer i a la indigència més tard tots els seus membres.

En tercer lloc, les periòdiques crisis de subsistència i de consum, lligades a les males collites.

En quart lloc, les guerres i les seves conseqüències (destrossa d'infraestructures, deutes), crisis alimentàries i bèl·liques que, malgrat no ser generals, cícliques ni fortes com en segles anteriors afectaren les capes més desfavorides de la població en diversos moments del segle: la guerra de Successió amb els redelmes, la crisi de 1763 a les comarques gironines, els rebomboris del pa de 1789 a Barcelona, la revolta dels Joseps a Lloret el 1788, la Guerra Gran del 1793-1795, les guerres contra Anglaterra... són clars exponents de moments de tensió produïts per la manca d'excedent d'unes classes socials que vivien al dia, sense possibilitat de controlar el seu futur i que eren sacsejades per la més petita batzegada climatològica en un procés cíclic on una mala collita encaria el preu del pa de forma que si per un costat el pagès es veia incapacitat d'acumular excedent i s'havia d'endeutar tot sovint per comprar llavor per a la propera collita, el menestral pagava el pa a un preu més car amb l'agreujant que li disminuïa la feina al no haver-hi demanda de productes per falta de liquiditat general i el simple treballador i jornalero es quedaven sense feina.

L'any 1734 els rectors de Vall-llobrega i Palamós declaraven que la collita havia estat molt minsa, que no s'havia recollit més que s'havia plantat i que no hi hauria blat per a les persones ni palla per als animals. Afegien que la pesca també era dolenta, de forma que tots plegats *“son tan miserables que se les amenaza una hambre. En tanto que ahora la mayor parte de los moradores de dichas villas y parroquias van pidiendo la limosna y ay pocos que la puedan alargar”*.³ Els pescadors havien perdut els seus estris i passaren gana al desembre i gener, com també en passaren els terramaners (els que vivien

³ Arxiu Comarcal del Baix Empordà, Caixa 1.4, Enquestes.

de la terra) mentre que “els demás van a captar públicament. És vergonyós veure que tots els d’una casa van a captar, havent a Palamós més pobres que a Girona. Algunes cases, alguns dies, fan caritat perquè atordeix veure tal cosa. Després van als marges i camps i cullen qualsevol herba per a menjar, cuinant sense oli, ni pa, ni vi, agafant malalties. És vergonyós veure’ls despullats, gent que abans vivien pescant i han perdut tot el que tenien” (Trijueque, 1992, p. 86).

La crisi alimentària més forta del segle fou la de l’any 1764, tan ben explicada en la consuetud de Riudellots de la Selva, en què el clergue Joan Calderó detalla la problemàtica plantejada amb les males collites de l’any 1763 i les seves conseqüències l’any següent: “La misèria i falta d’aliments, no sols fou de granas per lo pa, sinó y també d’ortalissas per escodellas, perquè las cols, naps y altres cosas semblants se feren mal bé y se perderan a cau[s]a d’unas tremontanas irregularment fredas que sobrevingueren los dies 11, 12 y 13 d’octubre [del] 1763, que ajustat a la falta de grans, aumentaren generalment los lementos y suspirs.” I així ho consignen altres rectors de pobles gironins i continua Joan Calderó que a Riudellots “los aliments regulars per pobras en escodellas o ollas en estos mesos de mars, abril y part de maig han estat colssidas y revanissas, lo que en alguns a estat causa d’aver-se inflat camas y cuxas, com y demás parts corporals. Los Pobres que regularment passen per portas son sinch sents diàriament” (Puigvert, 1986).

A la batllia de Riudarenes, els rectors de la vila, de Sils i de Vallcanera, signaven un testimonial davant el notari de Santa Coloma explicant aquesta crisi: “*les ha puesto en estado de no hallarse que comprar lo que necesitan para su alimento siendo lo poco que hallan para comprar a un precio exorbitante a que por la misma miseria no pueden llegar de tal forma que les ha sido preciso a muchos desahitar sus casas y hir mendigando por el mundo para no morir de hambre*”.⁴ El 30 de març de l’any 1764 l’Ajuntament de Girona demanava deixar de pagar la reial contribució ja que la misèria existent a la ciutat “*más facilmente se representa a la vista que no se traslada a la pluma*”. El 16 de maig de 1764 dedicaven 25 misses a sant Narcís i el 8 de juny de 1764 insistien a demanar que no els obliguessin a pagar el cadastre.⁵ Crisi que indubtablement afavoriria certs especuladors com així ho denunciava el prevere Simon Salomó (1760,

⁴ Arxiu Històric de Girona, Notaria de Santa Coloma de Farners, núm. 121, f. 248.

⁵ Arxiu Municipal de Girona, Manual d’Acords, 19 d’agost de 1763, f. 338.

p. 213): “Quants avariciosos tancan los graners a fi del any vehient lo minim senyal de una pobre cullita? Qual desolació! Los pobres cridan, llurs llagrimas sollicitan amparo; pero eixos sangoneras del proxim, eixos desentranyats, insensibles a tantos llantos y clamors, no es posan venals sino los fruits mes dolents, y encara en un preu excessiu! y reservan lo millor gra perque despres pugan degollar ab tota crueltat los paigesos y los pobres, y enriqueirse en temps de misèria”.

EL VOLUM DE POBRES

Stuart Wolf, que ha estudiat àmpliament la pobresa urbana a l'Europa moderna, distingeix entre els pobres estructurals, que representaven entre un 4% i un 8% de les principals ciutats europees, i els pobres conjunturals afectats pels baixos salaris, feina inestable, fluctuacions del preu del pa, que serien prop del 20%. Aquí hi afegeix un tercer cercle concèntric format per petits artesans i funcionaris, els quals podien passar del seu nivell de subsistència al de pobresa o misèria per problemes personals, de forma que en un moment donat de crisi, entre el 50% i el 70% de la població urbana es movia en el llindar de la pobresa.

L'any 1717, els regidors de la batllia de Riudarenes, Vallcanera i Sils elaboraren un llistat, persona per persona, de tots els majors de catorze anys de la batllia: dels 88 jornalers de Riudarenes, 50 foren declarats pobres de solemnitat, i també ho foren 7 de l'Esparra i 6 de Sils. Un 32% dels caps de família de la batllia eren pobres de solemnitat. La tercera part dels habitants tenien el títol oficial de pobre (Borrell, 2000, p. 24). Molts anys més tard, a Santa Coloma de Farners, el desembre de 1762 els veïns presentaren un memorial relacionat amb el pagament de dos reclutes i no s'estaven d'explicar que *“la mencionada villa se compone de docientos ochenta y ocho fuegos o casas, de ellas las dos terceras partes, que son ciento noventa y dos son de pobres que con mucha pena y trabajo pueden satisfacer el Real Cadastro y Personal por su mucha miseria que padezen”*.⁶ Un 66% de la població colomenca, quan començava a ser latent l'empenta econòmica, era considerada pobra pels mateixos vilatans.

Es fa, doncs, evident que, prescindint dels atacs dels projectistes contra els desvagats, hi havia vertaderes bosses de pobresa estructural i altres

⁶ Arxiu Històric de Girona, Notaria de Santa Coloma de Farners, volum 119, f. 452.

d'espòràniques. Si a la quantitat de murrís que rodolaven d'un lloc a l'altre del correçiment, aprofitant el pa de les causes pies, s'hi afegeix l'enorme massa de jornalers i bracers que treballaven a preu fet i estacionalment, sempre dins d'un nivell de subsistència que vorejava el trencament de l'espai familiar, es pot entendre, per exemple, per què una família podia abandonar el seu fill a les portes de l'hospital o a la vora d'un camí. Si a la dècada del 1770 un manobre casat amb dos fills havia d'invertir el 80% dels seus guanys mensuals per comprar pa negre, és fàcil entendre que pobresa i treball no s'exclouen entre ells, ans ben al contrari. Les *Memòries d'un pagès del segle XVIII* serveixen per veure on podia arribar la misèria i la pobresa d'una família treballadora; el mateix Sebastià Casanovas, protagonista de les memòries, no s'està de dir-nos que "lo dia que me posquia fer un fart de pa és cert que feya festa major, y com tanbé anava tot descals y despullat, determiné fugir de casa y anar-me'n a servir los hamos".

I no hi ha dubte que aquestes masses podien causar problemes socials: la penúria física alimentària, la carència del que és imprescindible per mantenir-se, portava a un estat de necessitat que al no poder-se realitzar abocava a la marginació social i a la corresponent frustració del subjecte que per autodefensa reaccionava creant-se un món propi: és el que s'anomena la cultura de la pobresa.

Piero Camporesi (*El pan salvaje*, 1986) ha utilitzat la història del pa en l'antic règim per definir dues classes socials ben diferenciades: els que menjaven pa blanc i els que menjaven pa negre; el pa marcava la frontera entra la riquesa i la pobresa. Tanmateix en el pa negre s'hi feien moltes barreges i més en èpoques d'escassetat de forma que l'home pobre preindustrial vivia en un estat d'al·lucinació constant: per un costat la feblesa del seu aliment; per l'altre, la barreja d'herbes drogues en el pa, com la grosella o el gra de cànem, feien que anés alterant sempre la realitat i quedés inconscientment programat per oblidar. En l'arrendament de la fleca de Riudarenes de l'any 1740 s'especificava clarament que el flequer no podia barrejar en el pa negre cap mena de grans (Borrell, 2000, p. 46). Moltes revoltes i avalots es produïen per la manca de sucre en els aliments que portava a unes reaccions epilèptiques que mai podien derivar en una vertadera revolució, ja que eren simples espasmes epilèptics en moments de crisi total. La fam era tan dura i forta que no permetia distingir clarament el límit entre al·lucinació i realitat. La quantitat de tarats i esguerrats de la literatura, molts dels ingressats a l'hospici de Girona, els llistats de pobres, poden corroborar aquesta hipòtesi: raquitisme, debilitat mental, tares de naixement, producte en bona part de la manca d'alimentació de les classes marginades.

Pobres, mal alimentats i malalts. Per controlar totes les classes de pobres i evitar abusos per part dels ganduls i falsos pobres, l'any 1734 el corregidor de Girona demanà a cada poble un llistat dels vertaders esguerrats físics i psíquics, els quals, impossibilitats per treballar, vivien en la pobresa i la misèria. A partir d'aquest llistat es donaria una llicència per poder pidolar als vertaders pobres, de manera que s'evitaria l'excessiu nombre de falsos captaires. Entre el buidat dels manuals d'acords que es conserven i els manuals de notaris s'observa el predomini de nens petits, vídues i ancians, les tres classes més malmeses en una societat encara no preparada per a una assistència social individualitzada.⁷ Reculem.

LA CARITAT I EL TANCAMENT DE POBRES

La caritat cristiana sorgida dels evangelis s'estengué àmpliament a partir de la baixa edat mitjana i originà l'existència de les anomenades rutes de pobres, de forma que no només els vertaders i necessitats eren atesos, sinó que una munió de rodmons, vagabunds i aturats feren de la captació d'almoines la seva forma de vida. Al mateix temps, les constants migracions del camp a la ciutat, tot sovint sense una oferta de feina, portaren al treball precari i mal pagat, a l'atur, la indigència i la misèria grups importants de població, grups que sense altra sortida optaren per pidolar al considerar que les condicions de treball que els oferien, nefastes i de pura explotació, no servien per millorar les seves condicions de vida. Tanmateix molts dels que es quedaven al camp sofrien les inclemències del temps i dels impostos, de forma que pidolar els sortia més rendible que treballar. En el fons, no es tractava tant d'un problema de vagància i deixadesa en l'oci exposat per les elits ciutadanes o més tard pels arbitristes, sinó d'unes estructures socioeconòmiques que per un costat eren incapaces d'absorbir una mà d'obra creixent i per l'altra no permetien la creació d'un mínim excedent entre les classes populars. Encara l'any 1800 es considerava aquest fet més com una resistència passiva contra les injustícies de les estructures econòmiques que no com un acte de rebel·lia i àdhuc de vagància; llarga, però esclaridora, és aquesta cita:

⁷ Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany, 1.8.2.1.1, Ordres i Cartes, llibre 11 Va.

¿Trabajar nosotros, responden ellos, mientras la naturaleza nos conserve el seso? De qué nos servirá? Estamos empleados a manera de esclavos todo el año en el cultivo de las tierras de otro; nos hacen pago con un poco de trigo y algun dinerillo que guardamos para vivir en el invierno con nuestra familia quando nadie nos ocupa en los campos. Vivimos para nosotros, esto es, comemos pan negro, bebemos agua, nos acostamos en la paja, vestimos miserablemente, y con todo esto he aquí que viene el Colector, carga con nuestro trigo, robanos el dinero, arrastra consigo la sarten y holla, sin perdonar el pobre lecho para pagar los impuestos. Será conveniente trabajar en la tierra las tres partes del año desde la aurora hasta puesto el sol para que en el invierno nos dejen sin pan negro y sin otra cosa de las necesarias? Los que nos despojan enteramente y desalojan de nuestras barracas por medio de los Colectores, que trabajen la tierra en nuestro lugar: no queremos ser de peor condicion que las bestias de carga, a las que se cansa menos y se las paga mejor; mas nos place el mendigar, pues si nada se nos da o se nos ahorca, de qualquier modo hemos de morir de miseria y de fatiga, quedandonos el gusto de que por nadie hemos trabajado, penando en unas tierras que regamos con el sudor de nuestros rostros, al tiempo que los señores se recrean y gastan lo que no se toman el trabajo de mirar.⁸

Quan les condicions de vida es converteixen en precàries, quan hi ha un excés de pobresa i misèria, s'intentarà distingir i separar els falsos pobres dels vertaders per evitar els abusos que es feia en la caritat. Francesc Eiximenis a *Lo Crestià*, en el capítol CCCLXXVII, "Com los inútils deuen ésser gitats e hi deuen ésser sostinguts los pobres mendicants qui són vers indigents", explica que la comunitat no pot acceptar inútils, ja que no serveixen a la comunitat i se'ls ha de mantenir, o sigui que tothom ha de ser profitós per a la comunitat, o sigui ha d'haver-hi una ajuda mútua. S'ha de distingir entre els vertaders pobres i els fingits i la necessitat d'identificar-los: "los pobres que són vers pobres deuen romandre a la comunitat sen ninguna molèstia"; en canvi el rector ha de vigilar els mendicants que han de portar algun senyal públic que els identifiqui ja que n'hi ha que "són sans e forts e no volen treballar; e fingen-se contrets e pobres, e ab nafres fetes e procurades ab diverses

⁸ Biblioteca de la Real Sociedad Económica de Amigos del País, València, Manuscrit C-33, VI Memorias 4.3; José Lorenzo Feijoo: *Sobre los varios sistemas establecidos en el mundo para socorrer y extinguir a los mendigos o disminuir considerablemente su numero*, p. 22.

herbes e medecines e donen a entendre que no poden treballar e enganen així les gent; e per aquesta via tolen e sostraen les almoines a aquells que de fet són pobres”. Explica també que els pobres són una gràcia de Déu i la salvació dels rics. En el capítol CCCLXXVIII, “En lo qual llargament se tracta com cascú en la comunitat deu ésser ocupat, gran o poc, dret o contret, hom o fembra”, proposa lluitar contra l’ociositat, tothom ha d’estar ocupat, “car l’ociositat fa l’hom inútil e no solament inútil ans encara lo fa damnós a la cosa pública”. Denuncia que l’ociós al tenir temps pensa malament i diu mal i fa mal, i provoca mal. Eiximenis resta a favor del treball de tothom, encara que tingui alguna tara: “els ceccs poden entendre d’obres de mans i tocar campanes o menar manxes al ferrer; los espunyats poden servir d’anar e poden ser correus o portar càrrec al coll; aquells que són sense peus poden ensenyar a infants, o a escriure o a revendre a la plaça per les revenedores [...] hom ociós en lo món no deu ésser sostingut, ne en regne, ne en ciutat, ne en vila, ne en casa, car pertot met foc; per les quals coses deu ésser esquivat com a gran enemic de la cosa pública”.

Malgrat aquests propostes, en l’edat mitjana predominarà el concepte de caritat sobre el d’ordre públic; caritat i pobresa aniran íntimament relacionats i les distincions que es faran entre pobre vertader i fals pobre no es correspondran en la distribució indiscriminada de les almoines a les portes dels convents i les esglésies. No serà fins la dècada de 1520 que es farà un gir important en el concepte de caritat. Una dècada caracteritzada per les desgràcies col·lectives a tot Europa: males collites, epidèmies, revoltes municipals, portaran a les ciutats enormes masses de camperols arruïnats, dèbils i indigents. Aquestes migracions no són fruit de l’oferta de la ciutat sinó de la misèria del camp, de forma que pidolar i malviure es convertiran en hàbit urbà en unes ciutats on es va fent més patent la polarització entre una minoria que s’enriqueix i una majoria d’artesans que s’empobreixen al no poder competir amb el treball organitzat que estan duent a terme els mercaders donant feina al camp, a baix preu, i convertint els artesans en assalariats que s’empobreixen ràpidament. Així entre les migracions rurals i l’empobriment artesà urbà, les elits de les ciutats reaccionaran tot refent el concepte de caritat cristiana i el sistema de repartiment de la mateixa per l’Església. Les ciutats agafaran el control de la caritat i de la beneficència pública per tal de controlar les masses empobrides: els exemples d’Ypres, París, Venècia, Grenoble, Lió, Norwich, ens mostren unes ciutats on la repressió contra els pobres forasters, la seva expulsió de la ciutat, el treball forçat participatiu dels pobres de la ciutat han fet canviar el concepte de

pobresa i, sobretot, s'està fent un vertader esforç, provocat per la crisi, per esbrinar qui requereix una almoïna i qui requereix mà dura per produir per a la ciutat: racionalització de l'assistència, noves fonts de finançament (impost de beneficència), caràcter públic i local en detriment de l'eclesiàstic, establiment de mesures repressives i de control. L'edicte imperial de Carles V l'any 1531 separà els falsos pobres dels vertaders i prohibí pidolar en públic; l'edicte francès de 1535 prohibia donar almoïnes en públic i castigava amb la pena de mort l'acte de pidolar; les *poor laws* angleses de finals del XVI duraran fins l'any 1834 i originaran a finals del segle XVII les *workhouses*, primers elements de reclusió i tancament dels falsos pobres, rodavons i pidolaires.

A la península Ibèrica surten les veus ideològiques més importants del segle: Joan Lluís Vives amb la seva obra *De subventione pauperum* (1526) mostra conèixer la política de pobres que s'ha fet a Ypres i la seva proposta de suprimir la mendicitat, de tallar la llibertat de pidolar i de moviments a cada pobre vàlid enviant-lo al seu lloc d'origen, servirà tant per inspirar el decret imperial de Carles V, com també l'ordre a Castella de 1540 en la qual s'ordena que només podran pidolar els pobres vertaders i encara només en el lloc d'on fossin naturals. Vives és el primer tractadista que planteja la pobresa en termes sociològics a l'analitzar-la no com a intervenció divina sinó com a resultat de la injustícia social. S'obrirà una polèmica sobre els drets de les persones a buscar-se el seu manteniment de la manera que més els plagui i així el dominic Domingo de Soto (*Deliberación en la causa de los pobres*, 1545) advoca per la llibertat total dels pobres, i manté una polèmica amb el benedictí Juan de Robles (*Remedio de Pobres*, 1545), que creu que a voltes convé restringir les llibertats individuals en bé del comú prioritant el control dels laics en l'administració hospitalària.

Uns anys més tard, Miquel de Giginta, canonge d'Elna (*Tratado de remedio de pobres*, 1579) presenta la seva obra a les Corts reunides a Madrid el 1576, on intenta respectar la llibertat dels pobres i proposa la creació de Cases de Misericòrdia mantingudes amb les mateixes almoïnes aconseguïdes pels pobres, amb el seu treball dins la casa i amb les almoïnes privades i de fundacions. Edificis senzills de quatre ales amb la capella al centre, habitacle del majordom al cim de la capella amb finestretes per veure les ales (veure sense ser vist) separació de menjadors i dormitoris d'homes i dones. Així l'any 1583, a proposta del Consell de Cent barceloní fundà un hospital per a pobres a Barcelona. L'any 1598, Pérez de Herrera presenta la seva obra *Discursos del amparo de los legítimos pobres y reducción de los fingidos* (1598), conegut

vulgarment com *Amparo de Pobres*, on desenvolupa àmpliament les idees de Giginta tot projectant la creació d'hospicis de control estatal (no municipal) i basat en la repressió dels falsos pobres i el treball com a catarsi de l'oci i com a element productiu per millorar el país.⁹ Fra Gaspar Sala i Bernat l'any 1636 publica a Barcelona *Govern Politich de la Ciutat de Barcelona per a sustentar los pobres i evitar los vagamundos*, en quatre capítols o llibres: el primer tracta dels rodamons (“mereixen aquests el nom de pobres, quin dany fan a la ciutat, que no se'l permeti entrar i si ho fan, que treballin”); el capítol segon sobre els pobres dèbils (“si seria útil posar-los a tots en un hospital”); capítol tercer (“De la Almoyna i sos efectes (mèrits de la mateixa: aplacar a Déu, mèrit que amb ella es troba, quantitat que s'ha de fer”) i el capítol quart (“Dels que tenen obligació de acudir ab almoynes a esta santa obra: universitat, nobles, eclesiàstics, rics”).

El segle XVII viurà una participació activa del govern municipal i de les confraries laiques en el control de la beneficència i al mateix temps el creixent poder absolutista de l'estat farà que aquest vagi substituint els municipis. Es crearan els grans hospitals generals com el de París, es potenciarà la integració dels minúsculs hospitals locals en grans hospitals i agafant les idees del segle XVI es considerarà que el pobre, per no ser una càrrega a l'erari públic, ha de treballar, de forma que les fàbriques de teixits més elementals i barroers naixeran dins els mateixos hospicis o hospitals generals. És l'època coneguda i estudiada per Michel Foucault com la Gran Reclusió o Tancament de Pobres, que té dues causes o explicacions: per un costat, empírica, l'augment alarmant dels mateixos a totes les ciutats europees i per l'altra, ideològica, els moviments de reforma dins l'Església (reforma protestant, contrareforma, concili de Trento) i a partir dels XVII i XVIII les doctrines projectistes i mercantilistes que creuen en la utilitat de la pobresa com a motor per potenciar l'estat. El tancament no serà només per apartar el que fa nosa, sinó un intent que sigui autosuficient i no reporti despeses a la comunitat. Si del tancament i el treball s'aconseguia reciclar aquests hospicians en ciutadans productors que paguessin impostos, l'èxit seria total.¹⁰

⁹ Una síntesi ampliada de l'evolució del concepte de caritat es troba a Geremek (1989). Maravall (1979) planteja un perfecte estudi on el deure de treballar del pobre es converteix en el dret de cobrar per viure sense pobresa, de forma que el tema de la pobresa es convertia així en un problema polític i social.

¹⁰ Per veure la legislació de l'edat moderna sobre pobresa en la monarquia hispànica: Jiménez Salas, M. *Historia de la asistencia social en España en la edad moderna*. Madrid, 1958.

S'haurà d'esperar els primers Borbons per delimitar clarament la diferència entre pobre i *vago*, malgrat que es limitaran a perseguir els segons per tal d'augmentar la mà d'obra i ja el 1717 Felip V dictava una ordre on explicava que molts preferien ser pobres abans que treballar per malviure i per evitar-ho ordenava que els rodavons sans entre divuit i quaranta-cinc anys es convertiren en reclutes. Els que no poguessin per algun defecte físic o psíquic es col·locarien en les cases de pagesos o mestres artesans i serien castigats si abandonaven la feina. Els vells i nens se'ls ocuparia en tasques menys fatigoses. De l'any 1717 fins al 1789 es dictaren seixanta ordres, cèdules i instruccions per agafar vagabunds, fet que denota clarament la inutilitat de les mateixes.¹¹ I el concepte de *vago* anirà ampliant-se i agafant no només el rodamon passavolant sinó qualsevol ésser no productiu. Vegem aquest canvi en la mentalitat dels regidors de Banyoles quan l'any 1727 expliquen al corregidor de Girona *“que por Bagamundos y olgazanes se entendian los que sin tener habitacion fija iban divagando de Pueblo en Pueblo y los que continuamente estan jugando por los Mesones [...] pero hemos comprendido que se devian entender no solo los sobredichos sino tambien los que tienen Familia y que no tienen el debido cuidado de trabajar para sustentarla y ahun lo poco que ganan lo gastan la mayor parte por los Mesones jugando y comiendo”*.¹² Manuel Sisternes, fiscal de l'Audiència de Catalunya, quan en el seu informe de l'any 1774 repassa totes les lleis de prevenció de vagabunds, creu que no han servit per desterrar l'ociositat i *“la razón consiste en que en dichas órdenes se tira más principalmente a castigar la ociosidad que a precaverla y la experiencia de todos los tiempos ha acreditado que el castigo no basta por grande que sea a desterrar la ociosidad”*.¹³

Malgrat tot, la problemàtica dels pobres i els vagabunds i la seva relació amb l'ordre públic, el poblacionisme i la riquesa del país, agafarà arrancada amb el motí de Squillace l'any 1766, motí que farà veure el perill dels desarrelats escampats pel país, que vivien sobre el terreny: si per un costat significaven un perill d'ordre públic per l'altre eren la prova palpable del fracàs del sistema establert amb la possibilitat que encomanessin a la resta el seu odi pel treball i l'ordre regnant. Sota aquesta idea proliferaran

¹¹ Arxiu de la Corona d'Aragó, Audiència, Papeles de Su Excelencia, núm. 3, *Orden de su Magestad para recoger y emplear los vagabundos y otros ociosos; como tambien para ocupar y socorrer a los pobres incapazes de ganar la vida*.

¹² Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany, 1.8.2.1.1, Llibre d'Ordres.

¹³ Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència, Consultes núm. 814, 11-3-1774, f. 110.

les doctrines i propostes no per solucionar la pobresa sinó els seus efectes: no es buscarà les causes de la pobresa sinó que es tractarà de diferenciar els vertaders dels falsos pobres, els necessitats dels ociosos i l'hospici, en la seva doble vessant coercitiva i instructiva, serà l'eina que usaran els projectistes per aconseguir controlar l'ordre públic i aconseguir mà d'obra barata per a l'exèrcit i la marina.

Però separar els pobres necessitats dels pidolaires professionals i el finançament d'aquests hospicis portà a un canvi de plantejament respecte al concepte de caritat: més que el concepte de caritat es començà a posar en dubte el sistema medieval de repartiment indiscriminat de les caritats i el nul control utilitzat per canonges i monestirs en la distribució de les almoines es considerarà una de les causes del manteniment i creixement de la vagància. Però no només les queixes dels il·lustrats anaven contra l'estament eclesial: la gent del poble era el protagonista actiu de la caritat i també aprofitava qualsevol ocasió per fer almoines incontrolades, acte contrari al sistema de gestió centralitzada que anava prenent forma entre les classes il·lustrades, i que permetria diferenciar clarament el vertader pobre del fingit.

Cortines y Andrade (*Discurso político sobre el establecimiento de los hospicios en España*, 1768) veia necessari posar fi a les almoines indiscriminades com a única solució per millorar l'economia del país: el repartiment creava una classe de falsos pobres, pidolaires que imitaven els vertaders, els únics necessaris que servien per satisfer els deures de la religió. Aquests falsos pobres vivien enganyant i estafant; aprenien i ensenyaven males arts i pervertien els honrats que veien com ells vivien feliços pidolant i així la xarxa de rodmons anava creixent, desfent-se els oficis. Només el traspàs de les almoines particulars cap als hospicis posaria fi a aquest problema. De la mateixa opinió era Tomás de Anzano (1778) quan denunciava les almoines que donaven els particulars i els monestirs. Dels primers se'n treia que la quantitat de pobres junts creaven un vertader desordre públic i quelcom semblant passava en el camp, en les almoines dels monestirs: "*En primer lugar son asilo de contravandistas, desertores y todo género de foragidos, pretexto de robar las frutas y hortalizas, ocasion de torpezas, causa de la ociosidad y distraimiento por las grandes distancias*".

Aleshores, els il·lustrats veieren clarament que la caritat l'exercia l'Església i els particulars indiscriminadament, sense controlar si realment anava a parar al pobre necessitat o al rodamon aprofitat, amb l'agreujant que el sistema de repartiment utilitzat a la porta del convent no solucionava el problema de manteniment dels expòsits o avis o invàlids que per les seves mancances no podien fruir d'aquest sistema tan estès de caritat cristiana.

L'ALMOINA I LA CARITAT

El cristianisme identificava el pobre amb Crist, de forma que la riquesa podia arribar a ser perillosa: no convenia ser avariçós, voler més del necessari, cobrar interessos. Però el creixement del comerç i les ciutats a partir de finals del segle XIII farà que els mercaders medievals, per “purgar les penes i pecats” dels seus negocis, fins a cert punt il·lícits segons l'Església, aportin capitals que serviran perquè al llarg de l'edat mitjana sorgissin a tot Europa multitud d'almoines per tal de repartir pa als pobres determinats dies a la setmana, causes pies per casar donzelles pobres, llegats que oferien pa determinats dies a l'any a les portes de la casa del fundador o de l'ermita del poble, altres unes quantitats per vestir pobres de cara a l'hivern. A totes aquestes dotacions, institucionalitzades, s'hi afegien les almoines i donacions dels particulars per complir el deure de la caritat cristiana, deure que s'acostumava fer a les portes de l'església, davant de tothom, ja que no hi ha dubte que la caritat significava també demostrar un estatus social determinat. Tanmateix, hi havia també els repartiments indiscriminats que feien la multitud de convents urbans i rurals, així com l'hospitalitat de refugiari els pobres i pelegrins per passar la nit, així com la multitud d'hospitals locals, fundats en la mateixa època, que oferia servei i ajut tant a forasters i vianants com als mateixos habitants del poble.

Aleshores s'ha d'entendre tota la doctrina social de l'Església, que considerava el pobre no com un destorb sinó com un element més del teixit social. L'Església volia preservar el pobre com una eina per salvar el ric: des de la patrística fins la doctrina de Lluís Vives al segle XVI s'analitza el pobre com un intermediari entre Déu i el ric. La caritat, l'almoina, no és res més que una restitució que es fa seguint els designis divins. De tota aquesta doctrina sorgeix el concepte del ric que necessita el pobre per salvar-se: és el ric que es converteix en deutor del pobre, ja que aquest li ofereix uns béns espirituals que el ric no podria aconseguir de cap altra manera.

Així, si el concepte cristià de la caritat serví per alleugerir les penalitats materials dels pobres, també serví per tancar les vertaderes causes de la pobresa. Si ser pobre o ric era un problema teològic i no social, era de lògica que fos l'Església i no la societat civil qui s'encarregués de la caritat i de la pobresa: es considerava la caritat i la misèria patrimoni de l'Església, rebutjant el concepte de justícia social que implicaria un canvi profund en les estructures socioeconòmiques. El pobre, el rodamon i l'orfe no eren un producte de les desigualtats socials ni molt menys de les desigualtats

econòmiques, sinó que es convertien en un element més de la litúrgia eclesiàstica. La marginació es convertia en una característica religiosa, en un problema intrínsec de la religió, sense cap mena de relació amb el món extern, deslligada del teixit social.

L'Església es preocupà d'atjar constantment aquest deure de la caritat. Un clar exemple, ja en el segle XVIII el tenim en les prèdiques del pare Jaume d'Hostalric, caputxí que l'any 1789 predicà per Santa Coloma de Farners, Blanes, Vilobí, Lloret de Mar, Tossa, Llagostera... Fixem-nos en aquests versos que oferien una garantia de l'almoïna:

Si assegurat	Qui socorrerà
el Cel, vols ser home	als necessitats
socorra el pobre	aquells bens doblats
y necessitat.	del bon Déu rebrà
	cent per hú tindrà
	el que haura donat.

També utilitzava la misericòrdia per impressionar els rics quan deia:

Oiu los clamors
o rics dels pobrets
tingau sempre oberts
per ells vostres cors
de vostres tresors
feune a ells part.

I evidentment l'amenaça final per als qui no volien fer-li cas era terrorífica:

Si gastas tos bens	Ab foch cremarà
en profanitats	com aquell mal rich
y als necessitats	qui dur, cruel, inich
socorrer no atens	ab pobres será
ay! que fochs eterns	y rabiant dirá
te ha Deu preparat.	ay! so condemnat! ¹⁴

¹⁴ Biblioteca de Catalunya, *Dietari de la Missió del p. Jaume de Hostalrich, Ex-Guardià y missionista caputxí*, any 1789, Manuscrit núm. 61, p. 128 i ss.

Abans d'analitzar les solucions, els hospicis, cal veure les classes de caritat que existien a l'antic règim.

LES ALMOINES DEL PA

Era el sistema més típic i conegut arreu d'Europa d'ajudar els pobres. Moltes d'aquestes almoines foren fundades al llarg de la baixa edat mitjana i subsistiren fins a finals del segle XIX sense gaires modificacions. Consistia en el repartiment de pa cuït determinats dies l'any. El fundador acostumava a posar, en el seu testament, tres aspectes bàsics: els dies que s'havia de repartir, la quantitat i finançament del que s'havia de repartir i l'administrador de la causa pia.

Respecte als dies, la majoria de les almoines es limitaven a donar una quantitat de pa un dia a l'any triat pel fundador; podia ser el dia de la seva mort, la diada d'un sant o patró local o bé dies assenyalats de festes importants entre els quals cal destacar Sant Miquel de primavera i Sant Miquel de setembre, Dimecres, Dijous o Divendres Sant, Nadal, Pasqua, Sant Joan, Diumenge de Rams, entre els més importants i majoritaris. Hi havia almoines que es donaven dos dies a l'any, com a Sant Feliu de Guíxols, Capmany, Constantins i una altra, a Figueres, que començava per Pasqua i durava diversos dies, fins que s'acabava el pa. La de Palafrugell es donava els 52 diumenges de l'any entre pobres mendicants, repartint-se en total deu quarteres de blat. La més important era l'almoïna del pa de Girona, que començava el mes de novembre i repartia pa tres dies a la setmana fins al mes de maig.

El finançament i quantitat a repartir era el segon punt important en la creació de la causa pia i depenia del poder econòmic del fundador. L'aportació podia consistir en una quantitat en diner o en espècie. Si era en diner, es col·locava en censos i s'invertien els rèdits anuals en la compra de blat per convertir-lo en pa. Altres voltes, el fundador no aportava cap quantitat fixa i es limitava a especificar una quantitat determinada en blat que els seus hereus havien de comprar cada any per repartir entre els assistents.

Respecte a l'administració de les causes pies d'almoïnes, eren diversos els sistemes de control i execució. Si era una quantitat en espècie que aportava l'hereu no hi havia administrador i senzillament el capellà del poble controlava que es complís cada any sense interrupció. Si hi havia una quantitat en diner que s'havia d'invertir, cobrar censos..., el fundador nomenava

administradors. Molt sovint aquests administradors, en els moments inicials, acostumaven ser familiars del fundador, però amb el pas del temps, la majoria de les almoines del pa passaren a mans del comú o de la parròquia que les gestionaven sense cobrar, la majoria, bé cobrant determinades quantitats com a Blanes, o bé vivint i creant una vertadera infraestructura al seu redós, com el cas de la poderosa Almoina del Pa de Girona.

Les almoines eren més una festa popular que no un acte de salvació i ajut de pobres. Un pa gratuït un cop l'any no treia ni salvava de la pobresa ningú, i només servia per recordar el fundador, el qual usava l'almoina com una eina per salvar-se ell mateix fent una caritat. Els que realment aprofitaven aquestes almoines com a *modus vivendi* eren els rodmons i murrís que creaven les seves rutes de pobres en cerca del pa, voltant de poble en poble. La ineficàcia social d'aquestes almoines va fer que el bisbe gironí les commutés totes a favor de l'hospici l'any 1774, ja que així com individualment no solucionaven cap problema, totes juntes aportaren un bon ajut financer a l'hospici gironí. Tanmateix, molts pobles ja havien vist i comprovat de feia temps, la ineficàcia d'aquestes almoines i les havien reconvertit: a Navata i Rupjà obtingueren permís del bisbe per dedicar els rèdits de l'almoina a pagar les obres de l'església; a Olot, la reconvertiren per pagar els mestres de primeres lletres i per casar donzelles. A Amer també pagaven un mestre de primeres lletres i per arreglar l'hospital; a Banyoles, l'almoina es destinà a partir de l'any 1689 al sou dels mestres de primeres lletres.¹⁵

LES ALMOINES DEL VESTUARI

Les almoines cobrien les dues principals necessitats bàsiques humanes: el menjar i el vestir. Ara bé, així com les almoines del pa tenien un caràcter general i tothom podia participar-hi (fos ric o pobre, fet que tergiversava les intencions del fundador) les almoines del vestuari no es donaven indiscriminadament a tothom determinat dia a l'any, sinó que eren unes llistes tancades fetes pels administradors de la causa pia per repartir una certa quantitat anual entre un nombre concret de pobres locals.

L'Almoina del Vestuari de Girona es va fundar l'any 1245 per Bernat de Vilafreser i el bisbe Cabanelles: el primer la dotà amb 2.000 sous i el bisbe,

¹⁵ Vegeu les principals almoines del pa a Borrell 2007.

amb el feu que li tocà en la conquesta de Mallorca, on participà amb trenta cavalls i tres-cents infants ajudant Jaume I. El 1628 el capítol n'aconseguí desmembrar 600 lliures anuals per als cantors de l'església, però la Sagrada Rota ho anul·là. Durant molts anys anà lligada a l'Almoina del Pa i sofrí els mateixos traspassos que aquella. L'any 1702 el Tribunal de la Rota ordenà pagar al capítol catedralici 4.400 lliures als antics administradors de l'almoina, però les protestes d'aquest reconvertiren el pagament en un aniversari mensual per sufragi dels pobres durant vint anys. El 1717 el capítol demanà al rei desmembrar l'obra pia i fundar tres canongies, cosa que li fou denegada. L'any 1728 el capítol catedralici aconseguí commutar aquesta almoina per aconseguir diners per construir el frontispici de la catedral, però la denúncia de l'ardiaca Benet Vadella retornà l'almoina a la seva fundació original: vestir pobres. L'any 1734 l'ajuntament gironí i el bisbe Baltasar Bastero, assabentats que des de Roma es volia commutar aquesta almoina i usar el capital per construir un nou convent a Girona, realitzaren una proposta per traspassar les seves rendes a l'hospital de Santa Caterina; finalment l'almoina no es va tocar i continuà repartint roba als pobres que els tocava en sort. Les rendes de l'almoina del vestuari en la dècada de 1770 pujaven a 12.000 rals anuals, dels quals el capítol catedralici n'obtenia 1.200 i la resta s'invertien per vestir pobres. L'almoina donava per Pasqua calces als homes i camisa a les dones i per Tots Sants casaca als homes i falde a les dones. L'any 1774 juntament amb la resta d'almoines del bisbat, l'almoina del vestuari passà a l'hospici de Girona, amb la particularitat que, així com en l'almoina del pa es va integrar dins l'hospici, l'administració de l'almoina del vestuari la continuà retenint el cabirol catedralici, el qual ingressava a les arques de l'hospici les quantitats corresponents per vestir pobres, on cop deduïdes les despeses i part que corresponia al capítol.

A Sant Feliu de Guíxols hi havia també una almoina per vestir pobres, instituïda inicialment per Pere del Bosc l'any 1377 i ampliada per la universitat ganxona l'any 1394. La seva administració anava a càrrec de l'Ajuntament, que distribuïa anualment per la vigília de Tots Sants vint lliures entre vuit pobres, o sigui, 2,5 lliures per a cadascun. A Blanes existia una causa que inicialment era per maridar donzelles o pagar estudis del llinatge de Rayner Roura, el qual la fundà l'any 1618 i que especificava que l'any que no hi hagués beneficiari familiar els rèdits d'aquell any els usessin els regidors per comprar roba i repartir entre els pobres. El segon dia de la Pasqua de Resurrecció se'ls donava pa per valor de 15 lliures i un tant de burell per als pobres.

Una altra causa pia pública de vestuari era la fundada pel reverend Dalmau Verneda, rector de la parròquia de Sant Pere d'Osor, el qual, amb testament fet el 13 de març de 1692, deixava un capital de 1.100 lliures. La característica més important d'aquesta almoïna és que es repartia entre tres pobres d'Osor i dos de Sant Hilari Sacalm, un total de 25 lliures anuals per comprar roba de drap. A la missa que es feia cada any a finals de setembre a Osor i a primers d'octubre a Sant Hilari havien d'assistir-hi els pobres amb el vestit nou.¹⁶

EL MARIDATGE DE DONZELLES

El codi de Las Siete Partidas, de Castella (III,28,12) ja plantejava la necessitat de dotar les donzelles pobres tot dient que el sobrant de les rendes eclesiàstiques havia de servir per criar i vestir orfes, pobres *“et casar las virgenes pobres para desviarlas que com la pobreza no hayan a seer malas mugeres”*. Joan I d'Aragó manà que es distribuïssin els diners de les causes pies entre *“pauperibus verecundatibus, puellis maritandis, captivis redimensis, misis celebrandis”*. Sant Vicent Ferrer, a un home que volia viure en penitència perquè li fossin perdonats els pecats, li aconsellava fer almoïnes *“singularment a òrphanes e fadrines pobres a maridar”*. Els diners no es donaven en el moment del sorteig, sinó únicament i exclusivament quan la noia es casava, sense límit de temps. Si es moria una noia abans de casar-se, els diners que li corresponien passaven als dots de l'any següent.

Hi havia fundacions públiques i privades. Les privades eren instituïdes pel fundador per tal de dotar noies per casar-se i pagar estudis als nois, sempre que fossin del llinatge del fundador. Certament aquesta fundació al llarg dels anys arribava a abastar una bona part de les noies i nois d'un poble en estendre's el parentiu. Les dotacions públiques eren les instituïdes per dotar donzelles pobres de la població i així maridar-les amb més facilitat. Un sistema mixt consistia a fer la fundació amb ordre de preferència: primer les noies de la nissaga i si aquell any no n'hi havia, passava a una donzella pobra de la població.

Al segle XVIII, les teories poblacionistes agafaran força i no només es tractarà de salvar les donzelles del pecat, sinó de salvar l'Estat de la

¹⁶ Vegeu les principals almoïnes del vestuari a Borrell 2007.

pobresa: més braços, més riquesa. Al segle XVIII, Pere Garcia, apoderat de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, considerava que amb la possibilitat de casar donzelles pobres

se seguiran el aumento de las familias y propagacion de la especie humana de modo que acrecen las Poblaciones y los Vassallos del Soberano y de aqui proviene el que haya con abundancia Gentes para las Armas y para la Agricultura y para la profesion de las Ciencias y Artes liberales y dedicacion a los exercicios, ocupaciones y destinos mecanicos precisos en las republicas que todo hace florecer el estado y cede en su mayor bien. Aloque por otra parte se agrega la circunstancia de servir tales fundaciones y los socorros que producen de preaver el abandono de muchas mugeres y las muchas culpas y ofensas a Dios que de el proceden.¹⁷

Altres fundadors, volent quedar bé amb tothom, tornaven la dotació: un any una noia d'un poble i l'altra d'un altre poble, com passava en una causa pia que es repartia entre Sant Hilari Sacalm i Osor, o bé una altra entre Sant Feliu de Guíxols i Begur.

Els administradors de la causa pia, que normalment eren els mateixos jurats o cònsols de l'Ajuntament, el rector de la parròquia o l'abat del monestir, feien un llistat de les noies pobres necessitades en edat de casarse. Un cop fetes les llistes, un dia assenyalat pel fundador, o bé el Ninou (Cap d'any), es feien uns rodolins amb el nom de cada noia casadora triada i davant notari, una mà innocent treia, per ordre, els noms de les premiades, segons el nombre de dots que estaven instituïts en la fundació: a voltes se n'elegia una, d'altres dues o tres o quatre que es repartien els diners de la causa pia.

A Banyoles, es fundà una causa pia l'any 1689 en què se sortejaven tres donzelles de la vila i una de forastera, a raó de 30 lliures, prescindint si eren riques o pobres, només que tinguessin més de dotze anys. A Olot commutaren una almoina per als pobres fundada l'any 1400 i administrada pels regidors, en un maridatge de donzelles de 1.000 lliures de renda anual, que se sortejava per Sant Tomàs Apòstol.

A Sant Feliu de Guíxols hi havia la causa pia instituïda per Pere del Bosch per distribuir vint lliures entre quatre donzelles que perdurà fins a la dècada

¹⁷ Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, IV Beneficència, lligall 36.

de 1970.¹⁸ A Amer hi havia una fundació feta per Francesc Giginta, abat del monestir: els regidors nomenaven tres donzelles pobres i l'abat n'escollia una, que rebria quinze lliures al casar-se.¹⁹ A Argelaguer se sortejaven dues donzelles anualment, que rebien 14 lliures cadascuna i a Castellfollit de la Roca l'any 1635 es fundà una causa pia de 50 lliures anuals per casar donzelles del llinatge de Bernat Berenguer, doctor en medicina de Barcelona, fill d'Antic Berenguer, pagès de Castellfollit, o en el seu defecte de noies nascudes a Castellfollit.²⁰

A Torroella de Montgrí, el doctor Josep Metge de Barcelona fundà i dotà el 15 de febrer de 1715 una causa pia que havia de reunir les següents condicions: “que las Donzellas que se anomenaran sian orfes y de edat de quinze anys complerts, però si ni haurà de major edat que també sien pobres y orfas se degan elegir primer las mes pobres y de major edat que las que no seran tant pobres y de menor edat per esser axis la disposició y intenció del dit testador”.²¹

També a Castelló d'Empúries existia una causa pia per dotar donzelles, de la qual poca informació tenim: es repartien 120 lliures d'una causa pia per casar minyones. Es posava el nom de totes les noies presentades en una gerra i en treien sis noms que cobrarien, al casar-se, 20 lliures cadascuna. És de destacar que de les sis, cinc són òrfenes de pare.²²

EL MARIDATGE DE DONZELLES A GIRONA CIUTAT

Sens dubte és a la ciutat de Girona on es troba una àmplia informació sobre el maridatge de donzelles, atesa la particularitat de la seva instauració, ja que es tracta d'una decisió municipal amb participació de tota la ciutat i sense l'aire filantròpic d'un donador preocupat pel destí de les noies pobres o òrfenes. Dit senzillament: a Girona instauraren un dot per casar donzelles

¹⁸ Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, Manual d'Acords 1764-1773, f. 38

¹⁹ Arxiu Històric de Girona, Notarials d'Amer, núm. AM486, foli 39, any 1756.

²⁰ Arxiu Històric de Girona, Hospici, caixa 134, lligall 608: fa el testament el 16-8-1635 i es posa en pràctica en la mort de la seva dona el 23-10-1650. L'any 1778 el bisbe Lorenzana l'intentà commutar a favor de l'hospici de Girona.

²¹ Arxiu Històric de Torroella de Montgrí, Caixa 1.0445, *Llibre de la Causa Pia del difunt Dr. Joseph Metge*, p. 1. Hi ha la llista de totes les donzelles elegides de l'any 1716 al 1856.

²² Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries, Manual d'Acords 1782-1789.

per tal que la ciutat es pogués divertir. Una vegada més s'observa la utilització del pobre, de l'expòsit o òrfena, com a intermediari entre Déu i els humans, com a catarsi de les faltes i pecats del poble. El maridatge de donzelles gironí no es feu en funció d'ajudar les noies a trobar marit, sinó en funció de les necessitats de la ciutat. Primer s'havia de cobrir la necessitat i després buscar un receptor que fes d'intermediari entre aquesta necessitat i Déu. En plena guerra de Separació i en el punt culminant de la campanya del marquès de Los Vélez per conquerir Catalunya (1641), els jurats de la ciutat de Girona reflexionen i busquen solucions per evitar el desastre produït pels pecats merescuts en què havia incorregut la ciutat. Per purgar els pecats decideixen prohibir per sempre més “las Profanas festas de Carnestoltas, balls, disfressas y masqueras que tots anys de les festas de Nadal fins lo die de la cendra se havien acostumat”.²³

L'any 1660, avorrits sense les festes de Carnestoltes, es decidí commutar la seva prohibició i entre misses i dejunis, els jurats oferiren cinquanta lliures anuals per col·locar en casament una o diverses donzelles. Es va fer una col·lecta entre els veïns per recollir 1.000 lliures de capital que redituarien les 50 lliures anuals per donar a les donzelles. Per tenir dret a participar en el sorteig, les donzelles havien de ser de família honesta, amb bona fama dels pares, pobres, majors de catorze anys, i nascudes o empadronades a Girona ciutat. Cada jurat havia de nominar tres donzelles pobres per barri, que farien dotze en total; el sorteig es faria el dia de Ninou (primer dia de l'any o Cap d'Any).

Un cas molt especial de maridatge de donzelles fou el que tingué lloc l'any 1772, quan es dotaren dues donzelles amb 5.000 rals cadascuna per celebrar el naixement d'un dels infants fill del rei, diners que sortiren de la resolució reial de distribuir els diners que s'havien de gastar en festes per celebrar el naixement, en una ajuda a les òrfenes pobres. Havien de reunir les següents condicions: havien de ser filles de la ciutat o ravals o portar-hi dos anys de residència; havien de ser donzelles honestes de quinze a trenta anys, pobres o orfes de pare, havien de tenir bona salut sense malformacions físiques de cap tipus. Les donzelles triades tindrien un màxim de quatre mesos per casar-se amb un jornalero, pagès no propietari o oficials artesans capacitats per obrir botiga.

²³ Arxiu Municipal de Girona, Manual d'Acords any 1641, f. 68 i ss.

De les 297 donzelles presentades, 215 eren naturals de Girona ciutat i les altres hi vivien com a criades majoritàriament. De totes, n'hi havia 50 òrfenes de pare, 14 orfes de mare, i 23 òrfenes de pare i mare. Uns quants exemples serviran per veure els diversos casos de pobresa; els referents a la viduïtat o orfenesa són els més citats:

“...es por tan pobre que para poder alimentarla su pobre madre la obligó ponerla en servir, alimentandose su madre de las limosnas que otra hija que tiene recoge todos los días”.

“...y dita Marianna es filla de una pobra viuda que a de viura de anar a captar”

“Se reputa la suplicante quasi orfena pues no le consta la vida de su padre y si empero la pobressa de su madre”.

“...y sin ampara de padres, que por falta de haveres falleció la madre en el Santo Hospital de la presente ciudad y el Padre va vagando por el Mundo sin saber donde para, o si vive, viendose precisada en servir los amos para poder comer”.

Un cas de ruïna per deutes: “que per haverse de mantenir tres filles serveixen totes als amos y lo Pare per sustentarse a ell, sa Muller y un fill de deu anys que li queda en casa, respecte de tenir casa y terras molt empenyades, esta precisat la major part del any anar a treballar a jornals”. O bé aquest altre: “y que de sus padres no puede esperar cosa para su acomodo, respeto de tener pocos bienes, que solo consisten en una casa de poco valor, cargada de males y obligaciones”. També apareixen els casos de malaltia del cap de família, amb els problemes que portava no poder aportar un jornal i no tenir cap excedent per a poder viure: “*conjuges con tal pobressa que mas se sustentan estos del trabajo de las manos de los hijos que estos del jornal del padre, por no poder este trabajar la maior parte del año por el mal que padece a las piernas*”.²⁴

LA XARXA HOSPITALÀRIA

Hospital deriva del llatí *hospes*, *hospitis* (‘foraster’, ‘hoste’ o ‘viatger’) i d’aquest mot deriven l’adjectiu *hospitalis*, que significa ‘hospitalari’, i el

²⁴ Arxiu Municipal de Girona, V.2.5. *Maridatge de donzelles*, lligall 1 paper imprès: “*Se advierte y previene...*”.

mot *hospitium*, 'hospitalitat'. A l'edat mitjana els primers hospitals anaven lligats als monestirs. De cara a optimitzar recursos i centralitzar els serveis hospitalaris, durant el segle XV s'intentà reunificar els diferents hospitals de les ciutats en un de sol. Entenem per hospital la casa on es recullen malalts pobres i pelegrins per un temps determinat, el just per solucionar-li el problema: estada i refugi al segon, guariment al primer.

El naixement de la xarxa hospitalària gironina s'ha d'emmarcar en un procés generalitzat de fundació d'hospitals a tota l'Europa de la baixa edat mitjana, degut a una forta pressió sobre la ciutat dels excedents rurals que creará situacions de pobresa i misèria en contrapartida a la creixent riquesa d'una elit ciutadana, dedicada bàsicament al naixent comerç. Per salvar la seva ànima per un costat i evitar aldarulls ciutadans per l'altre, aquesta elit invertirà una part dels seus guanys en la fundació dels hospitals. D'aquesta manera, els hospitals es convertiren en centres assistencials (orfes, malalts, peregrins) que canalitzaren la devoció i fervor caritatiu de l'època (donacions, caritats, causes pies), actuant com a centres de finances (censals, arrendaments) per augmentar i/o mantenir el seu patrimoni.

Al llarg de la baixa edat mitjana proliferaren els hospitals a les contrades gironines. El 995 ja consta un alberg de pelegrins a Girona, prop del palau episcopal. El 1154 se cita l'hospici de Peralada; es coneix l'existència de l'hospital de Crespià l'any 1208; el de Besalú és citat el 1216; el de Sant Jaume d'Olot és anterior al 1310. A l'hospital de Sant Feliu de Guíxols, existent abans de l'any 1300, en el primer document conservat de l'any 1373 ja es demanen almoines per poder atendre "orfes, pelegrins, malalts, naufrags i dèbils".²⁵

Aquests hospitals tenien una doble funció: la primera, solucionar les necessitats dels pobres malalts del mateix poble, persones que vivien soles, amb problemes econòmics normalment "pobres malalts o per sans desvalguts" i que trobaven així un refugi per guarir-se o per morir més dignament: o bé "*en alivio de los que a falta de medios con que tratarse en sus casas, se ven forzados a pasar a la del hospital para curar sus dolencias y males que les oprimen*", com consignaven a Figueres encara l'any 1803.²⁶

²⁵ Arxiu Diocesà de Girona, Aquestacions, vol i, f. 43r. Citat per Julià, Benet (1980). "Comentaris sobre el Sant Feliu de Guíxols del segle XVIII". *Estudis sobre temes guixolencs*, núm. 2, p. 180.

²⁶ Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà, Hospital, 1.2, caixa 143 i caixa 376, on hi ha tot el procés de reconeixement de comptes.

Per la segona funció, aquests hospitals medievals es convertiren en els anomenats “hospitals de pas”, centres receptors per un dia del pelegrí, del malalt que porten a Girona o de l'expòsit, a qui alimentaran, escalfaran i ajudaran fins que l'endemà l'hospitaler, si l'hospital és prou important, o bé el justícia o el pagès en altres casos, agafarà el relleu i els traslladarà al proper poble.

En conclusió, una sèrie d'hospitals locals que mantenen o augmenten la capacitat assistencial a nivell de malalts, però que traspassen els expòsits o malalts greus a l'hospital de Santa Caterina de Girona. Uns hospitals adients per a una solució temporal (curar lleugeres malalties de veïns que viuen sols i necessiten un ajut temporal, ajudar a ben morir un veí pobre, curar i deixar reposar un pelegrí, traslladar un bord) però massa febles per mantenir a llarg termini un expòsit o un malalt incurable (leprós, boig).²⁷ No es fa estrany, aleshores, que l'hospital de Santa Caterina de Girona patís una constant crisi econòmica, una impossibilitat de mantenir pobres, malalts, expòsits i que les seves finances fossin un conjunt de deutes, queixes i retards en els pagaments. Però no era gaire diferent la situació de la resta d'hospitals i la majoria vivia de la bona voluntat del comú.

ELS EXPÒSITS

Entenem per expòsit aquell nadó abandonat al néixer, exposat a la vora d'un camí, a la porta d'una església o en el torn d'un convent. Els motius del seu abandó han estat sempre els mateixos: problemes econòmics de la família o bé problemes socials, traduïts en el manteniment de l'honra. A Catalunya i en el món occidental hi ha moments àlgids d'abandonament: el segle XIV, la segona meitat del XVIII i la primera del XIX, separats per etapes amb menor nombre d'expòsits, possiblement per una relativa bonança econòmica o bé per manca d'institucions específiques per tenir-ne cura.

En línies generals, cal entendre l'abandonament no com un acte criminal, sinó com un intent de preservar la vida familiar en tots els sentits: si era per

²⁷ L'hospital de Sant Jaume d'Olot només admet els que són pobres, malalts i veïns de la vila, però no admet “per no tenir lloch ni renda proporcionada los locos, dementats, tiñosos, roñosos, gallicats, masells y los demás malalts de semblants mals”. Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Caixa 1, Hospital.

pobresa, una boca més a alimentar impossibilitava una acurada alimentació de la resta de membres. Si era per una relliscada de la noia de la família, el nadó trencava la vida social familiar en perdre's l'honra, element bàsic de relació social.

S'ha d'entendre l'abandonament com un acte de supervivència i no com un crim. Crim era, i estava penat, l'infanticidi: llençar el nadó al riu o la riera, ofegar-lo mentre dormia amb el pes de la mateixa mare, eren actes punibles. No així l'abandonament, ja que es considerava que no es volia matar l'infant, sinó deixar-lo perquè altra persona o institució més capacitada (rector, família rica, convent, hospital) se'n cuidés.

Quan es trobava un expòsit el primer que es feia era mirar si portava algun tipus de signe que l'identifiqués. El rector nomenava a correuita uns padrins i es batejava el nadó. Un cop salvada la seva ànima, s'iniciava el trasllat cap a l'hospital de Santa Caterina de Girona, únic lloc de les comarques gironines que acceptava tenir cura dels expòsits del bisbat. Una mitjana de 80 abandonats anuals creixen cap als 100 a finals del XVIII. A l'hospital es registrava en un llibre la seva entrada amb les dades que es tenien del lloc d'abandonament, parròquia d'on venia i se li assignava una dida.

En les dades de l'hospital de Santa Caterina, de 1706 a 1786 la mitjana de mortalitat es mou al voltant del 60% dels nadons ingressats. L'any 1786 es moriren el 78% dels nadons acollits; l'any 1795 aquest percentatge arribà al punt més alt, amb el 90% de defuncions.²⁸

LES DIDES

Les dides eren les dones que alletaven infants que no eren els seus. Entenem per dides mercenàries aquelles que donen la llet a un infant de pares coneguts els quals han llogat la dona en qüestió perquè s'encarregui del seu alletament.

Les dides hospitalàries eren aquelles dones que alletaven infants abandonats. Es considerava que eren l'oferta més menyspreable del mercat de la llet, aquelles que no havien inspirat cap confiança al burgès ni a l'artesà i que, rebutjades del mercat lucratiu, havien d'oferir, per poca cosa, la seva llet

²⁸ Respecte a aquest capítol i els següents, es pot ampliar amb Borrell 2002.

a qui no es podia queixar ni tenia padrins per fer-ho: els expòsits de l'hospital. N'hi havia de dues classes: les dides internes eren les que treballaven i vivien dins l'hospital. Les dides externes eren dones —de pagès majoritàriament— que, quasi sempre, havien perdut el seu propi nadó.

Dides internes o externes, per a tots els coetanis eren una de les principals causes de la mortalitat infantil dels expòsits. La seva deixadesa, la seva ignorància, la seva negligència provocava la desatenció de l'infant, el qual restava hores i hores enfaixat per qualsevol racó de la casa, mamant només quan a la dona li anava bé, sense horaris fixos. Moltes malalties provenien del mal vici de mastegar primer la dida els primers aliments amb la seva boca abans de donar-los al nadó; altres vegades la dida feia beure vi al nadó per tal de tenir-lo adormit unes quantes hores.

EL PATRONAT I ADMINISTRACIÓ DELS HOSPITALS

Els administradors dels petits hospitals, nomenats pels ajuntaments, no cobraven i cobraven per fer la feina si l'hospital requeria serveis amplis i dedicació exclusiva (Girona, Olot). En determinats pobles els administradors es treien una bona quantitat com per exemple en l'hospital d'Amer, on els administradors eren el prevere de la parròquia i els regidors i el primer cobrava dos sous per lliura, o sigui un 10% dels ingressos de l'hospital. A Anglès l'administrador n'era el mestre de primeres lletres que cobrava 10 lliures anuals. A Olot i com a cas atípic hi havia, a més dels quatre administradors nomenats per l'ajuntament (un eclesiàstic de la parròquia de Sant Esteve, el regidor degà i dos altres individus), dues senyores administradores encarregades de la roba dels malalts, com també passava a l'hospital de Figueres.²⁹ A Llançà s'ho feien entre tots: *“y en caso de no bastar los pocos fondos los administradores, el Cura y el Ayuntamiento cuidan para pedir limosna por la Villa para la subención de los Pobres que se hallan en la mencionada necesidad”*. Ni el metge ni el cirurgià cobraven, mentre que l'apotecari cobrava els productes a meitat de preu.³⁰ A Torroella, l'hospitaler, els diumenges, recorria tota la vila demanant almoines per a l'hospital. A Tossa de Mar, fins la fundació del nou hospital ja mencionat *“quando algun enfermo se empara a*

²⁹ Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Caixa 1, Hospital, Llibre *Estat del Hospital de Sant Jaume...*, f.2. Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà, Fons Hospital, caixa 143.

³⁰ Arxiu Diocesà de Girona, Visites Pastorals, Llançà, any 1733.

*el, los Regidores van por la villa pidiendo limosna... medico, boticario y Syrujano lo asisten por amor a Dios”.*³¹

El patronat dels hospitals variava àmpliament en els seus orígens i el pas dels anys havia convertit l'ajuntament en patró nat de la majoria. En d'altres, era el senyor jurisdiccional el patró nat de l'hospital com passava amb el d'Hostalric, propietat del duc de Medinaceli, o el de Santa Coloma que n'era el patró el marquès de Rupit, senyor de la vila. I també hi havia les fundacions particulars o eclesiàstiques, o ambdues barrejades, com el cas de Tossa o Arbúcies, on els patrons eren parents dels fundadors o el mateix prevere. Fossin qui fossin els patrons, nomenaven administradors, entre els quals acostumava haver-hi el prevere de la parròquia i algun regidor, els quals controlaven les despeses, cobraven els ingressos, certificaven les altes i baixes de malalts, i dirigien l'escàs personal adscrit a l'hospital amb dedicació més o menys plena (hospitaler, infermera...) o bé en dedicació parcial a base de les conductes (metge, cirurgià, apotecari), presentant comptes als patrons normalment amb força flexibilitat.

El cas més complex i ampli d'administració i patronatge era el de Blanes; en les ordenacions de l'any 1805 la Junta estava formada per onze vocals: el regidor degà n'era el president; després el síndic personer, i “*uno del estado noble, de uno de la clase mediana o que ejerza alguna facultad liberal, de un labrador, de un patrón matriculado, e un artesano y de cuatro obreros elegidos por el Ayuntamiento*”. L'administració anava a càrrec de dos regidors recolzats per un secretari.³²

No cal dir que, al llarg dels segles, hi hagué lluites pel seu control. Normalment, les lluites tenien lloc entre l'ajuntament, propietari eminent de l'hospital, i els procuradors o administradors, que a través dels patronats, s'acostumaven a creure que tenien una independència total. Quan els hospitals generaven una quantitat de diners notable, el seu control implicava lluites per controlar-ne l'administració, per dues raons: una d'econòmica, ja que sovint l'hospital feia préstecs a les buides arques municipals; la segona de clientelisme polític, ja que controlar l'hospital implicava controlar tot un segment social de la població, el més precari i per tant el més disposat a un aldarull. A l'altre extrem, constatem la deixadesa amb què els patrons

³¹ Arxiu Diocesà de Girona, Visites Pastorals, Tossa de Mar, 1776.

³² Arxiu Històric de Girona, Secció Hospici, respostes donades al bisbat i al corregidor els anys 1772-1774.

o titulars tenien cura dels hospitals si aquests tenien escasses rendes; els casos de Cassà de la Selva o Santa Coloma de Farners són un bon exemple per observar com la inexistència de sucoses rendes fessin que la deixadesa i la decadència s'anessin apoderant d'ells malgrat intents esporàdics de resurrecció.

ELS INGRESSOS

La majoria dels hospitals disposaven d'escasses rendes. Els diners aportats pel fundador, juntament amb altres pocs llegats aconseguits amb el pas del temps, servien per crear censals (préstecs) i amb les pensions anuals d'aquests, subsistir magrament. Quan l'any 1758 es reduïren els interessos dels censals del 5% al 3% l'economia dels hospitals trontollà.

Vegem amb detall les rendes de l'hospital d'Olot en la dècada de 1770. Les seves propietats eren el mas Prat de Begudà, una peça de terra del mateix mas, Trilla de Estadellas a Begudà, una casa a Olot, tres cases al carrer Sant Rafael, una casa al carrer dels Valls, el mas Caseta de les Preses i el mas Tria de Capsec. A més, la Universitat d'Olot cada dia li subministrava dues lliures de carn de moltó i un cap i peus de moltó, i la comunitat de reverends d'Olot cada dos anys pagaven 8 lliures que s'invertien per comprar llençols.

L'hospital de Crespià tenia rendes ben variades: *“siete u ocho quarteras de trigo y senteno; dos mallales de azeite, y de dos a tres quarteras de granos groceros, los quales frutos a su justo valor hazen la cantidad de treinta y cinco libras barcelonesas. Y a mas de estos frutos tiene de renta el dicho Hospital veinte y una libra dos sueldos y dos dineros”*.³³

Els hospitals i hospicis buscaven tots els sistemes per sanear les seves escasses arques. Una bona forma de fer-ho eren les captes públiques, l'organització d'espectacles públics, rifes i loteries de la diòcesi de Girona que es van fer per construir el pont del Pasteral. L'hospital de Figueres l'any 1797 va comprar per 50 lliures anuals la privativa del joc de pilota que tenien els pabordes i llogava el joc per tal de treure'n benefici. L'hospital de l'Escala ingressava en el XIX de la venda del vi.³⁴

³³ Arxiu Diocesà de Girona, Visites Pastorals, any 1776.

³⁴ Julià, 1980, p. 187. Arxiu del Museu Etnogràfic de Ripoll. carpeta de Beneficència segles XVII-XVIII Comptes hospital; Arxiu Històric de Girona, Secció Hospici. Documentació impresa núm. 41; Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà, Fons Hospital, caixa 377.

LES DESPESES

Respecte a les despeses, les de l'hospital d'Amer poden servir d'exemple bastant generalitzat: un cop descomptat el sou dels administradors, es gastaven amb la manutenció

de los enfermos que por malos no pueden passarse al Hospital general de Gerona, por la conduccion y preciso alimentos de los enfermos estrangeros de dicha Villa que transitan y se pasan a dicho Hospital general de Gerona, y por la celebracion de los Divinos officios de entierro de los Pobres de Solempnidad que mueren en dicha villa, y los trahen muertos a dicho Hospital; gasto de aceyte para una Lampara que quema mientras estan muertos en aquel por la offrenda y gasto de cera para la celebracion de dichos officios de entierro y reseta de ser muy enfermisso este Pueblo, regularmente dicha renta no basta para lo refferido.³⁵

El cas de Castelló d'Empúries el mateix 1774 és més explícit: salari de l'hospitaler: 120 lliures; manutenció dels sis malalts assistits durant l'any: 204 lliures; conducta mèdica: 20 lliures; conducta del cirurgià: 12 lliures; capellà: 10 lliures; boticari: 165 lliures; oli i carbó: 65 lliures; enterraments: 15 lliures; conservació: 90 lliures. Total despeses: 706 lliures. Aquestes en general escasses rendes feia que els hospitals locals subsistissin gràcies a la bona voluntat del comú. Els administradors dels hospitals petits, nomenats pels ajuntaments, no cobraven per la feina i ho feien per caritat.

EL PERSONAL

Rebia el nom d'hospitaler o hospitalera la persona encarregada de tenir cura de l'edifici de l'hospital i dels malalts allotjats. Si el poble era petit, l'hospital acostumava ser una casa o part de casa amb una o dues cambres, i s'obria només quan hi havia algun malalt o pelegrí. Aleshores una dona del poble, l'anomenada hospitalera, tenia cura del malalt i li feia el menjar. Quan no hi havia cap hoste, l'hospital romania tancat. Si el poble ja era de més entitat, el càrrec era sempre per a un home, l'hospitaler, amb el qual se signava un contracte amb unes constitucions en què s'especificaven els drets

³⁵ Arxiu Històric de Girona, Secció Hospici 5.5, respostes donades al bisbat i al corregidor els anys 1772-1774

i els deures. En general, l'hospitaler tenia dret a viure amb la seva família en el mateix hospital, cobrava un sou i s'encarregava d'un hort del qual treia aliments per a ell i per als malalts. Les seves obligacions consistien a tenir cura de l'ordre i neteja de l'hospital, cuinar per als malalts, netejar-los, donar-los les medecines receptades pel metge i preparades per l'apotecari...

Respecte al metge i apotecari dels petits hospitals, tenien un contracte o conducta amb l'ajuntament o amb el mateix hospital; les clàusules consistien a passar el metge dos cops al dia a visitar el malalt, mentre l'apotecari preparava totes les pocions i passava també factura, sempre a un preu més barat que a la resta de clients. Tot sovint metges i apotecaris cobraven quan podien. Altres vegades tenien un sou fix com a l'hospital de Tossa, on el metge i el cirurgià cobraven 12 lliures anuals cadascun en la dècada de 1780 i 25 lliures anuals l'any 1807, mentre que l'hospitaler cobrava 40 lliures anuals.³⁶

LA SOLUCIÓ IL·LUSTRADA

La solució a la pobresa passava per tallar les caritats indiscriminades i portar un rigorós control de tots els pobres i totes les almoines. Això implicava centralitzar i uniformitzar tot el sistema caritatiu en un sol element que complís una doble funció: per un costat treure de la via pública les masses ocioses i desvagades que podien provocar aldarulls en qualsevol moment, degut tant a la seva pròpia dinàmica com a l'allunyament d'aquestes masses de les normes socials establertes. En segon lloc, aprofitar aquestes masses ja controlades per millorar la productivitat del país. Aquestes dues fites només s'acomplirien amb la creació dels hospicis basats en les Cases de Misericòrdia de Giginta i Pérez de Herrera de finals del segle XVI i proposats ara pels il·lustrats. Aquesta solució es portarà a la pràctica a partir de la dècada dels setanta.

Ja ho deia el bisbe gironí Tomàs de Lorenzana: *“Los Hospicios no solo son utiles porque mantienen con decencia e instruyen a los Pobres, que jamás han querido aprender, sino que obligan a los holgazanes a tomar oficio o a ponerse a servir. El que entienda de Hospicios no los ha de mirar solo por dentro, sino por fuera, porque obran tanto y aun mas por fuera que por dentro”*.³⁷

³⁶ Arxiu Comarcal del Baix Empordà, Fons Sabater, Llibre de comptes de l'hospital de Tossa.

³⁷ Arxiu Diocesà de Girona 06/5127, Lorenzana, Tomás. *Mucho desvelo necesita un Obispo*, p. 23.

La caritat cristiana ja no tindria com a única funció salvar el donant, sinó que l'Estat l'aprofitaria per salvar-se ell mateix (poblacionisme). Ara bé, en el moment en el qual l'Estat es veu implicat en aquest procés, li convé controlar-lo: l'expòsit, el pobre, el malalt, ja no és només un intermediari entre el donant caritatiu i Déu; ara és un "bé nacional" i l'Estat (la política) té el dret, la facultat de dirigir-lo, a ell i a la caritat que se li fa, arribant-se així a la lenta substitució de l'assistència religiosa per la beneficència pública. L'expòsit, el pobre, el malalt, ja no són de Déu (cristians), sinó de l'Estat (súbdits). L'important pas fet al segle XVIII consisteix a reciclar la caritat cristiana espiritual i individual en una inversió pública terrenal.

BIBLIOGRAFIA

L'estudi dels hospitals locals ha estat possible gràcies a la multitud d'historiadors i erudits locals que, amb paciència, han trobat i processat documentació local que han publicat en revistes locals, annals i quaderns comarcals o bé com a capítols dins llibres d'història local. Atesa la impossibilitat de citar-los tots en aquesta minsa bibliografia, per a ells el meu reconeixement, i deixaré en el llistat només les obres en format llibre. Tanmateix, el gros de la informació utilitzada per confeccionar aquest llibre es localitza en el fons de Beneficència de l'Arxiu Històric de Girona.

- ANZANO, Tomás (1778). *Elementos preliminares para poder formar un sistema de gobierno de hospicio general*. Madrid.
- BATLLE I GALLART, Carme (1987). *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- BERNILS I MACH, Josep Maria (1993). *Hospital de Figueres: 680 anys d'història*. Figueres.
- BORRELL I SABATER, Miquel:
 (1997) *Santa Coloma de Farners al segle XVIII*. Girona: Eix Editorial.
 (2000) *Riudarenes, ahir, ara i sempre. El segle XVIII*. Ajuntament de Riudarenes.
 (2002) *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians*. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans; Galerada.
 (2007) *Hospicis i hospitals de pobres*. Quaderns de la Revista de Girona.
- CAMPDERÀ CAMIN, Francisco (1849). *Indagación estadística acerca de la reproducción y mortandad en la ciudad de Gerona y en la villa de Lloret de Mar en el último siglo y los siete primeros años del actual*. Girona.
- CARBONELL ESTELLER, Montserrat (1997). *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*. Vic: Eumo.
- CASANOVAS I CANUT, Sebastià (1986). *El manuscrit de Palau-saverdera: memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII*. Edició a cura de Jordi Geli i M. Àngels Anglada. Figueres: Carles Vallès.
- CASTELLS, Narcís; PUIGDEVALL, Narcís; REIXACH, Francesc (1989). *L'Hospital de Santa Caterina*. Girona: Diputació de Girona.

- CROUS COLLELL, Jesús (1994). *Cronologia Històrica: s II aC-s XX i l'hospital de Sant Jaume de Blanes*. Blanes: Ajuntament de Blanes.
- Cuatro siglos de acción social: de la beneficencia al bienestar social*. Madrid, 1988 (2a ed.).
- FERRER I GIRONÈS, Francesc (1993). *L'economia del set-cents a les comarques gironines*. Girona.
- GEREMEK, Bronislaw (1989). *La piedad y la horca (Historia de la miseria y la caridad en Europa)*. Madrid: Alianza.
- GIL TORT, Rosa Maria (2004). *L'assistència sanitària*. Quaderns de la Revista de Girona. Diputació de Girona.
- JULIÀ I FIGUERAS, Benet (1980). "Comentaris sobre el Sant Feliu de Guíxols del segle XVIII". *Estudis sobre temes guixolencs* núm. 2, Sant Feliu de Guíxols.
- MARAVALL, J. A. (1979). "De la misericòrdia a la justícia social en la economia del treball: la obra de fray Juan de Robles". *Moneda y Crédito*, 148, Madrid, p. 57-88.
- MARTÍNEZ QUINTANILLA, P. (1865). *La Provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Madrid.
- PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M. (1986). *Una parroquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- RAHOLA, Josep (1980). *Cadaqués: Noticias històriques de un hospital*. Bisbat de Girona.
- REVENTÓS I CONTI, Jacint (2001). *Història dels Hospitals de Catalunya. Els hospitals de les comarques gironines*. Capítol introductori de J.M. Marquès. Barcelona: Hacer, 2001.
- RIU RIU, Manuel. *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*. Barcelona CSIC, 1981-82.
- SALOMÓ, Simon (1760). *Regla de vida molt util als pobres y richs*. Barcelona, 1760 (d.a.).
- TRIJUEQUE, Pere (1992). "Els quatre genets de l'apocalipsi a Palamós (1630-1750)". *Estudis del Baix Empordà*, núm. 11.
- VAQUER I CATÀ, Josep Maria (1990). *El Sant Hospital de Begur*. Parròquia de Begur.
- WOOLF, Stuart: *Los pobres en la Europa moderna*, Barcelona 1989.